

Peter Fister

Post-Earthquake Renewal of Architectural Monuments

An analysis of post-earthquake renewal in the South-East Alpine region after the great earthquakes of 1348, 1511, 1690, 1880, 1895 and 1976 has indicated, depending on the period in which the earthquakes took place, three different methods of renewal: firstly, renewal with the careful use of well-known types of structures and materials, secondly, the introduction of new technologies and materials, and, lastly, excessive normativization. An increase in requirements, together with the introduction of new materials, brings with it greater degradation of the identity of monuments, and is the result of insufficient knowledge of traditional building principles. After an analysis of the specific dilemmas in this field, it is proposed that in the future more suitable approaches should be developed as methods for the pre-earthquake protection and post-earthquake renewal of architectural monuments.

ANKETA O POPOTRESNIH DOGAJANJIH V POSOČJU

Slavko Šipeč*

Članek predstavlja mnenje vaščanov Breginja in Žage, ki sta bili po dveh katastrofalnih furlanskih potresih leta 1976 v Sloveniji med najbolj poškodovanimi naselji. Gre predvsem za ocene vaščanov o kakovosti in primernosti družbene pomoči in popotresne obnove. Pozornost pa je namenjena tudi popotresnim spremembam v fizionomiji pokrajine in v načinu življenja.

Leta 1976 sta dva potresa moči 9,5 in 9 po MSK potresni lestvici stresla Furlanijo. Epicentra teh dveh potresov, ki sta bila 6. maja zvečer in 15. septembra dopoldne, sta bila pri Gemoni, 20 kilometrov od jugoslovansko-italijanske meje (9). Materialno škodo sta povzročila tudi v zahodni Sloveniji, zlasti v Breginjskem kotu ter v Žagi in Srpenici (6). Ta članek opisuje mnenja ljudi o potresnih in popotresnih dogajanjih v Posočju. O tem, kako so doživljali potrese in obdobje po njih je bilo izprašanih 100 ljudi, 50 v Breginju in 50 v Žagi. Glavni cilj je bil zvedeti mnenje o kakovosti družbene pomoči in popotresni obnovi ter ugotoviti, kako anketiranci ocenjujejo spremembe, ki so jih potresi povzročili v fizionomiji pokrajine in načinu življenja.

Gre za subjektivne ocen vprašanih. V vsakem gospodinjstvu, zajetem z anketiranjem, je bila izprašana le ena oseba, zato ni bilo moč izvesti več anket kot po 50 v vsakem kraju. Vendar so zaradi majhnega števila prebivalcev obeh vasi dobljeni rezultati reprezentativni. Breginj in Žaga sta bila izbrana zato, ker sta bila po obeh potresih med najbolj poškodovanimi naselji v Posočju. Poleg tega so se v Breginju dogodile velike fizionske spremembe.

Predpotresni Breginj, z lego v sredini naravnega amfiteatra pod Breginjskim Stolum, je bil znan predvsem kot izjemno spomeniško zaščiteno naselje beneško-slovenskega arhitekturnega tipa (8). Njegovi prebivalci so bili zaradi slabih naravnih pogojev usmerjeni v živinorejo, manj v poljedelstvo. Zaradi agrarne prenaseljenosti in perifernosti je kraj skoraj celo 20. stoletje doživljal depopulacijo (5), po 2. svetovni vojni pa tudi deagrarizacijo. Število prebivalcev se je zmanjševalo od 758 leta 1910 na 304 leta 1971 (7) oziroma na 283 leta 1975, tako da je bil kraj demografsko absolutno ogrožen, ravno tako pa tudi obstoj kulturne pokrajine. Kraj je leta 1975 končno dobil manjši industrijski obrat (TIK Kobarid, 5).

Bližina lokalnih in zaposlitvenih centrov (Bovec, Srpenica, Kobarid) je v Žagi vzrok za manjšo depopulacijo in hitrejšo deagrarizacijo (že v šestdesetih letih), ki so jo še stopnjevali zelo slabi pogoji za kmetijstvo (4). Žaga je največ prebivalcev štela leta 1931—775, do leta 1971 se je njihovo število znižalo na 564 (7) oziroma na 452 leto pred potresom (4).

Vzroki velike škode v obeh vaseh so v potresno neugodni podlagi (9, 4), v legi ob proti epicentralni coni potekajočih prelomih in v stari ter potresno neprimerni gradnji, zlasti v Breginju (1). Tu je bilo kar

86,9% stanovanj zgrajenih pred letom 1918 (6). Najstarejša hiša pa je bila stara nad 900 let (10).

Tabela 1 prikazuje starostno strukturo vaščanov Breginja in Žage in še posebej tistih, ki so bili anketirani. Neugodna starostna struktura je očitna, zlasti v Breginju. To je odraz perifernosti in dolgotrajnega izseljevanja. Starostna struktura anketiranih je še bolj neugodna, ker niso bili zajeti prebivalci, mlajši od 20 let. Naslednja značilnost je slaba izobrazbena struktura, 88% anketirancev ima osnovnošolsko ali poklicno izobrazbo. Le enemu anketirancu je glavni vir preživljanja kmetijstvo, petdesetim je to pokojnina, ostali pa so zaposleni in prejemajo osebni dohodek. Delajo večinoma v bližini (Žagarji in Bovecu in Srpenici, Breginjci pa v svojem kraju in v Tolminu).

Kako so anketiranci doživljali majske in septembrske potrese

Večerni potres maja 1976 je večina vprašanih iz Žage doživela v domačem kraju (45) in v svojih stanovanjih (38). Skupno je bilo v zaprtih prostorih 45 anketirancev. Tudi Breginjci so potres doživeli v domačem kraju (45) oziroma doma (42), ob začetku potresa pa so bili vsi v zaprtih prostorih. Skupaj 39% anketirancev ni vedelo, kaj se dogaja, kar je razumljivo, saj večjih potresov dotlej niso doživeli. 65% anketirancev je vedelo, da gre za potres, 6% jih je mislilo, da gre za kakšno drugo naravno nesrečo ali katastrofo. Le 28% anketirancev je med potresom ostalo na mestu, 67% pa jih je bežalo iz zaprtih prostorov na prosto. Večina jih s seboj ni vzela ničesar, niti denarja, obleke, dokumentov. Svoje obnašanje je kot panično ocenilo 48% vprašanih, ostalih 52% pa kot prisedno. Prve podatke o potresu je večina vprašanih (63%) zvedela z radijskih valov. Kako pa so anketiranci doživljali septembrski potres? Glede na mesec maj zdaj nastopajo večje razlike. Mnogo manj anketiranih je septembrski potres dočakalo v stanovnjih, kajti majske potres je začasno ali trajno poškodoval večino stanovanj, prizadeti pa so živeli v t.i. začasnih bivališčih, predvsem v šotorih, prikolicah in barakah. Tako je na primer v Breginju le

* Abs. geografije, Svetinova 10, Jesenice. Članek je nastal na seminarju za fizično geografijo Oddelka za geografijo na Filozofski fakulteti.

UJMA
UJMA
UJMA
UJMA
UJMA
UJMA
UJMA
UJMA

70 26 % vprašanih septembrski potres doživel v svojem stanovanju. Nadaljnje razlike v primerjavi z majem se kažejo še v postopkih in obnašanju med potresom. Zdaj je bilo manj paničnega obnašanja. Po lastni oceni se je le 20 % vprašanih obnašalo panično (maja 48 %). Med potresom jih je 44 % bežalo na prosto (maja 67 %), na mestu pa jih je ostalo 54 % (maja le 28 %). Zakaj? Glavni vzrok je v tem, da je večina doživela potres v začasnih bivališčih. Iz njih v glavnem niso bežali na prosto, ker so vedeli, da se jim v njih nič ne more pripetiti.

Stavbni fond anketirancev in življenje po potresih

Stanovanja, v katerih so vprašani bivali pred potresom, so bila precej poškodovana, kar kaže tabela 2. V splošnem je bila škoda nekoliko večja v Breginju. Po septembrskem potresu se je škoda še znatno povečala, saj se je delež trajno neuporabnih stanovanj podvojil, delež začasno neuporabnih stanovanj pa za polovico zmanjšal. Nekoliko bolje so jo, vsaj v Žagi, odnesla gospodarska poslopja in prostori. V Breginju je bila škoda podobna kot pri stanovanjskih poslopijih. Precej anketirancev je namreč imelo gospodarske prostore v spodnjem delu hiše, ostala gospodarska poslopja pa so bila zgrajena podobno kot hiše — iz kamna. V Žagi je bilo več lesenih gospodarskih poslopij, zato tudi manjša škoda.

Le nekaj anketirancev je po majskem potresu lahko ostalo v stanovanjih, ker so bila nepoškodovana. Ostali anketiranci pa so prebivali v začasnih bivališčih. Največ jih je sprva živelo v šotorih, nato pa jih je večina dobila prikolicе. Nekateri so si zgradili tudi trdnjšo barako, čeprav so dobili šotor oziroma prikolicо. To velja predvsem za Žagarje. V Žagi je neposredno pred septembrskim potresom v barakah živeli 11 anketirancev. V Breginju pa je največ anketirancev prebivalo v prikolicah. Podobno je bilo tudi po septembrskem potresu. V Breginju je večina anketirancev živela v prikolicah, v Žagi pa se je število tistih, ki so bivali v barakah, povečalo od 11 na 32. Tisti, ki niso imeli poškodovanega stanovanja, kakšne posebne pomoči niso prejeli. Ostali so dobili denar (del kot posojilo, del kot nepovratna sredstva) in šotor, večinoma pa tudi prikolicо. Dva anketiranca, po eden iz vsake vasi, po majskem potresu nista dobila nikakršne pomoči, čeprav je bilo njuno stanovanje neuporabno. Poleg tega je bilo po majskem potresu v Žagi med anketiranci 6 takšnih, ki so imeli začasno neuporabno stanovanje in prav tako niso prejeli pomoči. Obseg pomoči po septembrskem potresu je bil navidezno skromnejši, ker je večina anketirancev že razpolagala s šotori in prikolicami. Večina je spet dobila denar za obnovo stanovanj. Po obeh potresih je bila na voljo tudi pomoč v hrani, dobili pa so tudi material za popravilo stanovanj in gradnjo zasilnih bivališč.

Zanimiv je tudi prikaz dolžine trajanja začasnega bivanja.

Tabela 1. Starostna struktura prebivalcev Breginja in Žage leta 1981 (A) in anketirancev (B).

	A število in delež		B število in delež anketiranih			
	Breginj	Žaga	Breginj	Žaga	skupaj	
do 20 let	53— 18 %	79— 20 %	0— 0 %	0— 0 %	0— 0 %	
20 do 40 let	74— 24 %	100— 26 %	12— 24 %	15— 30 %	27— 27 %	
40 do 60 let	80— 26 %	115— 30 %	16— 32 %	19— 38 %	35— 35 %	
nad 60 let	94— 32 %	93— 24 %	22— 44 %	16— 32 %	38— 38 %	
skupaj	301—100 %	387—100 %	50—100 %	50—100 %	100—100 %	

Tabela 2. Kategorizacija stavbnih objektov anketirancev glede na uporabnost po majskem in septembrskem potresu.

		število in delež objektov		
		Breginj	Žaga	skupaj
maj	nepoškodovani objekti	7— 14 %	3— 6 %	10— 10 %
	začasno neuporabni objekti	25— 50 %	31— 66 %	56— 58 %
	trajno neuporabni objekti	18— 36 %	13— 28 %	31— 32 %
	skupaj	50—100 %	47—100 %	97—100 %
sept.	nepoškodovani objekti	6— 12 %	2— 4 %	8— 8 %
	začasno neuporabni objekti	10— 20 %	19— 40 %	29— 30 %
	trajno neuporabni objekti	34— 68 %	26— 56 %	60— 62 %
	skupaj	50—100 %	47—100 %	97—100 %

Tabela 3. Stanje gospodarskih poslopij in prostorov.

		število in delež objektov		
		Breginj	Žaga	skupaj
maj	nepoškodovani	7— 19 %	12— 52 %	19— 32 %
	poškodovani	19— 51 %	8— 35 %	27— 45 %
	neuporabni, porušeni	11— 30 %	3— 13 %	14— 23 %
sept.	nepoškodovani	1— 2 %	7— 31 %	8— 13 %
	poškodovani	8— 22 %	12— 52 %	20— 33 %
	neuporabni, porušeni	28— 76 %	4— 17 %	32— 54 %
skupaj		37—100 %	23—100 %	60—100 %

Tisti z nepoškodovanimi stanovanji so vseskozi bivali kar v njih (6 % anketirancev po majskih potresih v obeh krajih). Tisti, ki so imeli le malo poškodovana stanovanja, in tisti, ki so imeli nepoškodovana stanovanja, a so jih zaradi strahu začasno zapustili, so se vanje vrnili najkasneje v mesecu dni. Večina ni imela te sreče in tako je 64 % vprašanih v Breginju in 60 % v Žagi neposredno pred septembrskim potresom še živelo v začasnih bivališčih. Nekateri od teh so podnevi že bivali v (obnovljenih) stanovanjih, spali pa so še vedno v začasnih bivališčih. Tudi po septembrskem potresu je bilo zelo malo takšnih, ki niso več bivali v začasnem bivališču ali pa so bili tam le začasno. Do konca leta 1976 se je v nepoškodovane in v nove montažne hiše vselilo že 84 % vprašanih Breginjcev. V Žagi pa se je v nova in obnovljena stanovanja vselilo v istem času le 46 % vprašanih. Breginjci so namreč do konca tega leta dobili nove montažne hiše. V Žagi pa je bilo postavljenih relativno malo montažnih hiš, obnova poškodovanih in gradnja novih klasičnih hiš pa je trajala v leto 1977 in še dlje. Od tod tudi večje število vprašanih v Žagi, ki so v začasnih bivališčih, predvsem v barakah,

prebivali tudi po letu 1976. Pod »ostalo« sem uvrstil starejšega anketiranca iz Žage, ki je že po majskem potresu ostal brez stanovanja. Ker ni bil kreditno sposoben, ni dobil denarne pomoči. Prisiljen si je bil zgraditi majhno brunarico, v kateri živi še danes.

Pri tem vprašanju nas je zanimalo mnenje anketirancev glede organizacije družbene pomoči, delovanja raznih komisij, civilne zaščite in delitve pomoči prizadetim. Iz zgornje preglednice je vidno, da so bili v Breginju bolj zadovoljni z družbeno pomočjo kot v Žagi in da so bili v obeh krajih bolj zadovoljni s pomočjo po majskem potresu. Po majskem potresu je bilo s pomočjo zadovoljnih 48 % anketirancev iz Breginja in 44 % iz Žage. Septembra je bilo takšnih manj: 40 % v Breginju in le 32 % v Žagi. V primerjavi z majem se je septembra povečal delež tistih, ki so bili sicer zadovoljni s pomočjo, a so imeli tudi kaj pripomniti. V Breginju je bilo med vprašanimi le 14 % nezadovoljnih s pomočjo maja in le 12 % s septembrsko. V Žagi je bilo takšnih mnogo več: 30 % maja in 32 % septembra. Sicer pa so bili očitki v obeh vaseh podobni, le da v Žagi mnogo bolj številni. V Žagi so se najbolj pritoževali

Tabela 4. Trajanje začasnega bivanja anketirancev.

	število in delež objektov		
	Breginj	Žaga	skupaj
po majskem potresu			
niso začasno bivali	3—6 %	3—6 %	6—6 %
do 1 tedna	3—6 %	3—6 %	6—6 %
do 1 meseca	8—16 %	4—8 %	12—12 %
še v avgust	4—8 %	10—20 %	14—14 %
do 15. 9. 1976	32—64 %	30—60 %	62—62 %
po septembrskem potresu			
niso začasno bivali	2—4 %	4—8 %	6—6 %
do 1 tedna	0—0 %	1—2 %	1—1 %
do 1 meseca	6—12 %	1—2 %	7—7 %
do konca leta 1976	34—68 %	17—34 %	51—51 %
še v leto 1977	5—10 %	19—38 %	24—24 %
po letu 1977	3—6 %	7—14 %	10—10 %
ostalo	0—0 %	1—2 %	1—1 %

Tabela 5. Družbena pomoč je bila po mnenju anketirancev:

	število in delež anketirancev		
	Breginj	Žaga	skupaj
po majskem potresu			
odlična	24—48 %	22—44 %	46—46 %
dovolj dobra, a s spodrsiljaji	19—38 %	13—26 %	32—32 %
slaba	7—14 %	15—30 %	22—22 %
po septembrskem potresu			
odlična	20—40 %	16—32 %	36—36 %
dovolj dobra, a s spodrsiljaji	24—48 %	18—36 %	42—42 %
slaba	6—12 %	16—32 %	22—22 %

nad neiznajdljivostjo organov pomoči ter nad slabo organizacijo delitve pomoči, predvsem prikolic. Med tistimi, ki so kritizirali delitve pomoči, so bili razumljivo tudi tisti, ki kljub poškodovanim stanovanjem niso prejeli nikakršne pomoči. Še več pa je bilo takšnih, ki so ustrezno pomoč prejeli, pa so bili kljub temu nezadovoljni. Kot glavno slabost so navajali mnenje, da so tisti, ki so imeli pri organih pomoči zveze, pomoč dobili hitreje kot tisti, ki zvez niso imeli, a so pomoč morda bolj potrebovali. V Žagi nisem preverjal resničnosti navedb občanov, da pomoč ni bila ustrezno dodeljena. Vtis je tudi, da vaščani Žage s kriteriji delitve pomoči niso bili dovolj seznanjeni oziroma jim niso verjeli. Na ta način si gre razlagati razlike med obema krajema glede ocene družbene pomoči. V Breginju je bila organizacija družbene pomoči očitno boljša. Tudi tu je bilo moč slišati nekaj dvomov o pravičnosti delitve pomoči ter o premajhni skrbi za otroke in starejše, a tega je bilo malo.

Kako pa ocenjujejo potresno obnovo?

Kljub temu, da je bilo v Breginju veliko narejenega, sta dva Breginjca izražala dvome, ali so bila res vsa sredstva, namenjena obnovi, zanjo tudi porabljeni. Breginjci tudi niso bili zadovoljni z obnovo starih spomeniško zavarovanih starih hiš, ki so po potresih ostale. Obnova teh hiš je bila po njihovem mnenju dolgotrajna in neavtentična, v njih pa tudi nihče ne prebiva; bližnji prebivalci jih uporabljajo za drvarnice.

Vaščani Breginja niso zadovoljni s postopkom obnove naselja. Predpotresni Breginj je bil stara, spomeniško zaščitena vas. Prebivalci so si želeli boljših bivalnih razmer. Zato so pri obnavljanju starih hiš

neredko prihajali v konflikte z Zavodom za spomeniško varstvo (5). Nove hiše bi pomenile tudi nove, sodobne bivalne razmere, zato ni čudno, da so vaščani po majskem potresu bili v glavnem za rušenje starih hiš in gradnjo montažnih (11). Ko pa so stare hiše pričeli rušiti, je strah pred potresi že popustil in marsikdo se je težko poslovil od svojega starega bivališča (12). Po septembrskem potresu so bili Breginjci postavljeni pred dejstvo: ali montažna hiša v družbeni režiji ali pa gradnja v lastni režiji, po svojih željah in na lastne stroške. Ker se je bližala zima, so se prizadeji pač odločili za montažne hiše, v katere so se vselili konec leta 1976. V času obnove so bile montažne hiše mišljene kot začasna rešitev, kar pa se je kasneje izkazalo za neresnično. Kasneje se je pri vaščanih pokazala nostalgija za starimi hišami, staro vasjo, starem načinu življenja in odnosih. Oči pa so jim odprla tudi sredstva javnega obveščanja, iz katerih so se lahko seznanili s tem, kakšna škoda je bila prizadejana z uničenjem starega Breginja. Vse to je povzročilo, da so vaščani dokončno spremenili mišljenje o potrebnosti rušenja stare vasi in si o popotresni obnovi ustvarili negativno mnenje.

Anketiranci priznavajo, da je novi Breginj sodobno in urejeno naselje z urbanim videzom, asfaltiranimi cestami in zelenjem. Nikjer ni kakšnih ostankov stare vasi. Kljub temu pa 66 % vprašanih meni, da naselje ni primerno in prilagojeno okolju. Zelo jih moti, da novi Breginj ne stoji na mestu nekdanje vasi, saj na ta način ne bi uničili dobrih njiv in travnikov (še boljša je zemlja nekoliko pod vasjo, na kvartarni terasi potoka Bele v višini med 530 in 540 metri, kjer so predvsem njive (5). Predvsem starejšim nista pogodu enoličnost in

razpotegnjenost naselja, priznavajo pa, da je novo naselje na bolj sončni legi kot stara vas. Zanimivo je, da je med 34 % anketiranci, ki jim je naselje všeč, več kot polovica starejših od 60 let! Podobno velja tudi za počutje. V novem naselju se dobro počuti 38 % anketirancev, od teh je polovica starejših od 60 let. Ostalih 62 % pa pogoša staro vas in odnose. Medsebojni odnosi so zdaj slabši, ljudje so se v stari vasi bolje poznali. 72 % vprašanih meni, da bi morali stari Breginj obnoviti, predvsem zaradi načina življenja v njem in zaradi njegove kulturno-zgodovinske vrednosti. Precej jih je tudi prepričanih, da stari Breginj ni bil toliko poškodovan, da se ga ne bi dalo obnoviti in da bi bila obnova v starem stilu cenejša od izgradnje popolnoma novega naselja. Tako menijo tudi nekateri strokovnjaki (2, 3).

Žaga na prvi pogled ne kaže večjih sprememb v fizionomiji, torej prav nasprotno kot v Breginju. Montažne in nove klasične hiše so razstresene po celi vasi in zato skoraj ne izstopajo. Pozornost zbujajo le ob glavni cesti zgrajen kompleks montažnih hiš, katerih okolica še danes ni povsem urejena. Nekateri vaščani trdijo, da je bila lokacija tega kompleksa, katerega gradnja je uničila nekaj njivskih površin, izsiljena.

Čeprav je zlasti Breginj pridobil pri infrastrukturni opremljenosti, pa vprašani z njo še niso popolnoma zadovoljni. Breginjci še vedno nimajo mladinskega doma z dvorano, ki so ga izgubili v potresnem letu. Isto velja za gostilno v Žagi. Žagarji se pritožujejo tudi nad premajhnim montažnim združnim domom.

V Breginju sta nov, pred potresom zgrajen industrijski obrat in »sanacija« naselja uspela zaustaviti dolgoletno depopulacijo. Še več, med leti 1975 in 1981 se je število prebivalcev celo povečalo za 6 %. V Breginju se na stara leta celo vračajo tisti, ki so ga v mladosti zapustili. Med ogledom naselja sem opazil kakšnih 5 novogradenj. V Žagi, ki je v istem časovnem obdobju izgubila skoraj 15 % prebivalcev (5, 6, 7, 4), pa je bilo moč opaziti okoli 10 novogradenj. Kljub temu dve anketiranki iz Breginja menita, da nevarnost depopulacije še vedno obstaja, kajti kraj se ne razvija več in pomanjkanje delovnih mest za mlade utegne ponovno postati velik problem. Starostna struktura prebivalcev se med leti 1971 in 1981 v obeh vaseh ni mnogo spremenila. Iz prikazov starostnih piramid je vidno, da je bila tudi v letu 1981 starostna struktura še neugodna. To velja tudi za Breginj, kjer so po potresu vendarle ugodnejša demografska gibanja. Toda to se v nekaj letih ne more pokazati. Verjetno se bodo pozitivne spremembe v Breginju pokazale pri naslednjem popisu leta 1991.

Velika večina vprašanih se ne namerava izseliti iz vasi. Vzroki so predvsem v tem, da so zelo navezani na domače okolje, tu imajo stanovanje, urejene bivalne razmere. Med vzroke pa gre šteti tudi starost vprašanih. V Žagi le trije želijo iz kraja. Dva starejša anketiranca bi rada živela v Novi Gorici, mlajša anketiranka z višjo izobrazbo pa v Ljubljani. Iz Breginja si želi 6 vprašanih, med njimi so štirje mlajši od 32 let. V glavnem si želijo živeti v Tolminu.

O spremembah v načinu življenja, ki so jih povzročili potresi v letu 1976

Najbolj pomembno je znatno izboljšanje bivalnih razmer v Breginju in Žagi. Pred letom 1976 je v Breginju le 8 (16 %), v Žagi pa 11 (22 %) anketirancev prebivalo v novejših, po letu 1955 zgrajenih hišah. Več Breginjcev je živelo tudi v več kot 100 let starih hišah. Spodnja preglednica pa kaže današnje bivalne razmere.

Iz preglednice je vidno, da so se bivalne razmere zelo spremenile, zlasti v Breginju, kjer le 16 % vprašanih živi v predpotresnem stanovanju, pa še tu gre za novejša stanovanja. V Žagi je drugače. V istem stanovanju kot pred potresom živi 46 % anketirancev. V Žagi so bile nekatere starejše hiše toliko poškodovane, da se jih je dalo obnoviti. V Breginju največ — 68 % vprašanih živi v montažnih hišah, v Žagi pa je takšnih manj — 32 %. Pod rubriko »ostalo« sodi že omenjeni Žagar, ki živi v brunarici.

V Breginju je zanimivo še to. Nekateri prebivalci (med njimi tudi nekaj anketirancev) niso bili zadovoljni z bivanjem v novem montažnem naselju in so se kasneje odločili za gradnjo novih klasičnih hiš na mestu starega Breginja. Tako je nastalo skorajda samostojno naselje s kakšnimi 20 hišami, med katerimi je še nekaj novogradenj. Nekateri so imeli nekaj težav s pridobitvijo potrebnih dovoljenj.

Kako ocenjujejo bivalne razmere? Kot bolj ugodne jih je v primerjavi s predpotresnim stanjem v Breginju ocenilo 72 %, v Žagi pa 56 % anketirancev. Ostali večinoma menijo, da zdaj ni bistveno drugače. Kljub boljšim bivalnim razmeram pa si več kot polovica vprašanih Breginjcev (52 %) želi bivanja v stari hiši. Po drugi strani pa 72 % vprašanih Žagarjev meni, da je primerneje živeti v novi hiši.

Kljub boljšim bivalnim razmeram so nekateri opozarjali na nesolidno postavitev montažnih hiš. Nekaterim v montažnih hišah primanjkuje tudi prostora, ki so ga v starih hišah imeli dovolj.

Posebej je treba poudariti mnenje anketirancev, da so se medsebojni odnosi po potresih poslabšali. Breginjci menijo, da je kriv skupni hlev za živino, da je novo naselje preveč raztegnjeno in zato se ljudje med seboj manj družijo. Velike spremembe, ki so jih Breginjci doživeli v tako kratkem času, so tudi prispevale svoje. Nekateri menijo, da se je po potresih v vasi povečala konzumacija alkohola. Žagarji pa menijo, da gre vzroke za slabše medsebojne odnose v vasi pripisati predvsem neustreznim delitvi pomoči prizadetim po potresih. Potres je posredno sprožil tudi nekatere večje spremembe v kmetijstvu.

Kakšno je zemljiško posestno stanje v obeh krajih danes? V Breginju 13 anketirancev (26 %), v Žagi pa 18 (36 %) ne razpolaga z njivskimi in travniškimi površinami. Tisti, ki zemljo imajo in jo obdelujejo, imajo po obsegu skromne površine: do 1 hektarja v Žagi in med 1 in 2 hektarjema v Breginju (tu se je obseg obdelovalnih po-

Tabela 6. Danes anketiranci živijo:

	število in delež anketirancev		
	Breginj	Žaga	skupaj
v stari, obnovljeni hiši	0— 0 %	14—28 %	14—14 %
v novejši, pred l. 1976 zgrajeni hiši	8—16 %	9—18 %	17—17 %
v novi montažni hiši	34—68 %	16—32 %	50—50 %
najprej v montažni, kasneje v novi klasični hiši	4— 8 %	0— 0 %	4— 4 %
v novi klasični hiši	4— 0 %	10—20 %	14—14 %
ostalo	0— 0 %	1— 2 %	1— 1 %

Tabela 7. Glede na stanje pred letom 1976 anketiranci zdaj obdelujejo:

	število in delež anketirancev		
	Breginj	Žaga	skupaj
več zemlje	1— 2 %	1— 2 %	2— 2 %
enako zemlje	16—32 %	23—46 %	39—39 %
manj zemlje	20—40 %	8—16 %	28—28 %
po 1976 opustili obdelavo	0— 0 %	2— 4 %	2— 2 %
brez zemlje tudi pred potresi	13—26 %	16—32 %	29—29 %

Tabela 8. Stanje števila glav živine, ki so jih imeli anketiranci:

	pred letom 1976			danes		
	št. in delež anketirancev			št. in delež anketirancev		
	Breginj	Žaga	skupaj	Breginj	Žaga	skupaj
govedo	20—40 %	4— 8 %	24—24 %	13—26 %	7—14 %	20—20 %
govedo + ovce, koze	9—18 %	2— 4 %	11—11 %	1— 2 %	1— 2 %	2— 2 %
ostalo (predvsem ovce in koze)	0— 0 %	14—28 %	14—14 %	5—10 %	14—28 %	19—19 %
brez živine	21—42 %	30—60 %	51—51 %	31—62 %	28—56 %	59—59 %

Tabela 9. Danes imajo v primerjavi s stanjem pred letom 1976:

	število in delež anketirancev			
	goveda		ostale živine (zlasti ovc, koz)	
	Breginj	Žaga	Breginj	Žaga
več glav	0— 0 %	5— 9 %	1— 2 %	3— 6 %
enako	4— 8 %	3— 6 %	3— 6 %	7—14 %
manj glav po l. 1976	10—20 %	0— 0 %	2— 4 %	5—10 %
opustili brez živine	15—30 %	1— 1 %	3— 6 %	1— 2 %
že pred l. 1976	21—42 %	44—84 %	41—82 %	34—68 %

vršin po potresih zmanjšal). Kakšne so spremembe v obsegu obdelane zemlje v primerjavi s predpotresnim stanjem, prikazuje spodnja preglednica.

Le dva anketiranca, po eden iz vsakega kraja, zdaj obdelujeta več zemlje kot pred potresi. V Žagi se razmere niso bistveno spremenile. Od 34 anketirancev, ki so imeli obdelovalne površine pred letom 1976, jih večina — 23 obdeluje enako veliko zemlje. 8 je takšnih, ki zdaj obdelujejo manj zemlje kot pred potresi, 2 pa sta med tem časom obdelavo opustila, vendar so vsi kot razlog navedli starost. Nekateri vaščani so nekaj zemlje sicer izgubili zaradi gradnje montažnih hiš in šole, a s tem anketiranjem niso bili zajeti. Kljub temu lahko ugotovimo, da potresi v Žagi glede posesti niso povzročili večjih sprememb.

Sicer pa že pred potresi kmetijstvo v Žagi ni imelo večje vloge, saj so se vaščani zaradi slabih naravnih razmer in možnosti zaposlitve že davno pred potresom preselili v nekmečke poklice (4). Anketiranci, ki še obdelujejo zemljo, so skoraj vsi že izven aktivne dobe.

V Breginju se je obseg obdelovalnih površin po potresih zmanjšal. Od 37 anketirancev, ki so pred letom 1976 imeli obdelovalne površine, jih le 16 danes obdeluje enake površine, kar 20 pa jih zdaj obdeluje manj zemlje kot pred potresi. Nihče od vprašanih ni obdelave povsem opustil. Zakaj zmanjšanje obdelovalnih površin? Pri izgradnji novega Breginja so pozidali precej dobre zemlje. Vzroke za to gre iskati tudi v deagrarizaciji in v neugodni starostni strukturi prebivalcev. Stari prebi-

valci vse težje obdelujejo zemljo, vendar zaradi njihove velike navezanosti na zemljo obdelave nihče ni popolnoma opustil. In to kljub temu, da je po mnenju večine rentabilnost obdelave vprašljiva zaradi slabe rodovitnosti, prevelike količine padavin in prepogoste toče. Občasno povzročajo škodo tudi divje svinje.

Kako pa je s spremembami na področju živinoreje?

Naravne razmere so v obeh vaseh primernejše za živinorejo kot za poljedelstvo. Breginjci so bili že od nekdaj usmerjeni v govedorejo in nekoliko manj v ovčerejo. Žagarji pa pretežno v kozjerejo (5, 4). Ni šlo za velikopotezno rejo. Pomanjkanje prostora v skromnih gospodarskih prostorih in poslopjih je omogočalo rejo le za domače potrebe. Zaradi precej starega prebivalstva in močne deagrarizacije je bil delež tistih, ki že pred potresi niso imeli živine, opazno visok. V Breginju je bilo med vprašanymi 42 %, v Žagi pa 60 % takšnih, ki pred potresi niso imeli živine. Tabeli 8 in 9 kažejo stanje in spremembe v živinoreji. V Žagi kakšnih večjih sprememb ni. Pred potresi je 20 vprašanih imelo živino, zdaj pa je takšnih več — 22. Vzrok, da se stanje ni poslabšalo, je verjetno v tem, da po potresu v Žagi niso gradili skupnega hleva; ta je v Breginju povzročil opuščanje živinoreje. V Žagi skupnega hleva niso gradili zaradi majhnega števila živine in ker je bilo večino gospodarskih poslopij moč obnoviti. Nekateri anketiranci, ki so po potresih obnovili stare hiše ali zgradili nove, so obnovili in povečali tudi hleve. Zato se (sicer skromno) število živine, predvsem goveda in koz, po potresih ni zmanjšalo. Dva anketiranca sta po potresih celo na novo začela rediti govedo.

Popolnoma drugače je v Breginju, kjer se je število živine, zlasti goveda, precej zmanjšalo. Zato se tudi okolica vasi in pobočja Stola zarašča s hosto. Pred potresi je 29 vprašanih imelo govedo. Danes je takšnih le 14, pa še med temi jih je kar 10, ki imajo zdaj manj glav kot pred letom 1976. 15 anketirancev je rejo govedi opustilo. Podobno velja tudi za ostalo živino, predvsem za ovce. Število anketirancev, ki sploh nimajo živine, se je povečalo za polovico (od 21 na 31). Vzroki za zmanjšanje so prav gotovo v dejstvu, da se mladi za živinorejo ne zanimajo. Stari prebivalci vse težje delajo pri živini, zato čredo zmanjšujejo ali opuščajo živinorejo. Glavni razlog pa je pomanjkanje individualnih gospodarskih prostorov, ki jih je po potresu nadomestil skupni hlev. Prebivalci so bili sprva zadovoljni, saj so mislili, da bo prostoren skupni hlev omogočil rediti več živine. Vendar skupni hlev ni zmogel presekati tradicionalnih spon. Režim dela v skupnem hlevu je bil tak, da je posameznik moral delati ne le pri svoji živini, temveč pri vsej živini. Med prebivalci je zato kmalu prišlo do nezaupanja, češ vsak najbolje poskrbi za svojo živino. Zato je prišlo do slabših medsebojnih odnosov in postopoma je vsak res skrbel le za svojo živino (11). Zaradi slabih odnosov in dejstva, da živine ne more imeti »na svojem«, je govedorejo marsikdo opustil. Lokacija skupnega hleva je predaleč od vasio, namenjen pa je le za govedo. Danes ima le še 14 anketirancev govedo, med njimi 9 v skupnem hlevu, ker pač nimajo druge možnosti. Nekateri anketiranci so si

na mestu stare vasi zgradili svoje hleve in imajo v njih svojo živino (zlasti ovce, nekoliko manj govedo). 62 % vprašanih bi bilo bolj zadovoljnih z individualnimi hlevi.

Stanje v živinoreji se je torej v Breginju po potresih poslabšalo. Najverjetneje bi bili tudi brez potresov pričali podobnim negativnim spremembam, a verjetno ne tako izrazitim. Potresi so jih še pospešili.

Zaključek

Potresi so neposredno in posredno vnesli v pokrajino in življenje precejšnje spremembe, na katere se starejši težje prilagajajo kot mlajši. Pri družbeni pomoči, ki je bila v splošnem dobra, ni manjkalo spodrseljavev. Zlasti to velja za Žago, kjer je po nepreverjenih trditvah vprašanih prihajalo do neustrezne delitve pomoči (zvezel), prizadeti pa so bili verjetno tudi preslabo obveščeni o kriterijih delitve. Zato so v Žagi družbeno pomoč ocenili slabše kot v Breginju. Popotresna obnova je bila hitra, vendar so obstajale tudi boljše poti do normalizacije stanja. Potresi so »izboljšali« bivalne razmere, infrastrukturno opremljenost, depopulacija v Breginju je ustavljena. So pa tu tudi negativne posledice. Fizionomija Breginja je neprimerna, prebivalci niso zadovoljni z naseljem. Odnosi med ljudmi so se v obeh krajih poslabšali. Že prej negativne težnje v kmetijski dejavnosti so v Breginju potresi še pospešili.

Pri obnovi se je preveč poudarjala materialna, premalo pa kulturno-etnografska škoda. Izgubili smo kulturni spomenik stari Breginj, ki bi ga bilo možno obnoviti v starem stilu (8, 2). Na ta način so popotresno obnovo zastavili onstran meje. Bila je počasnejša, a v končni fazi zrelejša.

Obnov v primeru bodočih potresov bi se morali lotiti z jasno opredelitvijo — in to že pred katastrofo — ali zavreči ali pa ohraniti in obnoviti arhitekturno dediščino. Veljalo bi se odločiti za drugo možnost. To pomeni ustrezno sanacijo že v predpotresnem času, kar bi kulturno-etnografsko škodo v primeru potresa zmanjšalo. Prizadevati si je treba, da se fizionomija pokrajine in način življenja čim manj

spremenita. Nove objekte pa je treba graditi na tak način, da se bodo vklapljali v pravičen odnos do geografskih, mikrolokalcijskih in oblikovalskih pogojev. To pomeni gradnjo na podlagi stare arhitekture, a z uporabo sodobnih materialov. Tako bi bila nova gradnja relativno poceni in enostavna, hkrati pa bi zadoščala sodobnim funkcionalnim zahtevam bivanja (3). Gre torej za vse, kar je bilo v primeru popotresne obnove v Posočju izpeljano v napačni smeri.

1. Bubnov, S., 1980. Vpliv potresa na gradbene objekte v Posočju. Potresni zbornik, Tolmin.
2. Fister, dr. P., 1980. Pomoč pri reševanju arhitekturne dediščine na Tolminskem. Potresni zbornik, Tolmin.
3. Fister, P., Prenova vasi in kontinuiteta arhitekture na Primorskem. Goriški letnik, Zbornik goriškega muzeja 12—14 (1985—1987).
4. Lipušček, R., 1980. Popotresne spremembe v naseljih med Kobaridom in Bovecem. Potresni zbornik, Tolmin.
5. Lovrenčak, F., D. Plut, 1975. Prirodne in družbenogeografske značilnosti Breginja in okolice. Zgornje Posočje—Zbornik 10. zborovanja slovenskih geografov, Tolmin—Bovec, Ljubljana, 1978.
6. Orožen Adamič, M., 1979. Učinki potresa 1976. leta v Posočju. Potresni zbornik, Tolmin 1980.
7. Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Zvezni zavod za statistiko, Beograd, 1975. — Popis stanovništva, domačinstava i stanova u 1981. godini. Savezni zavod za statistiko, Beograd, 1984. — Šifrer, dr. Z., 1969. Prebivalstvo naselij 1869—1960, Ljubljana.
8. Pregled dogajanj v zvezi s kulturnimi spomeniki na Tolminskem pred potresom 1976 in po njem. Potresni zbornik, Tolmin.
9. Ribarič, V., 1980. Potresi v Furlaniji in v Posočju, kratka seizmološka zgodovina in seizmičnost obrobja vzhodnih Alp. Potresni zbornik, Tolmin.
10. Zapisi in poročila: Tako je o potresu poročal Primorski dnevnik. Potresni zbornik, Tolmin, 1980.
11. Zapisi in poročila: Naši kraji in ljudje: Breginj. Potresni zbornik, Tolmin, 1980.
12. Zapisi in poročila: Vencelj, F.: Rušenje po potresu poškodovanih stavb v Posočju. Potresni zbornik, Tolmin 1980.

Posledice potresa v Breginju (foto M. Orožen Adamič).